

Dövlət müstəqilliyimizi əldə etdikdən sonra Azərbaycanın zəngin tarixini tədqiq etmək üçün gözəl şərait yarandı, alimlərimizin dünyanın istənilən ölkəsində müstəqil elmi tədqiqatlar aparması üçün maneələr aradan götürüldü. Digər sahələrdə olduğu kimi arxeologiya elmində əldə olunmuş nailiyyətlərə nəzər saldıqda görürük ki, əgər 1991-ci ilə qədər Azərbaycanda ilk ibtidai insanların məskunlaşma tarixinin 1,2 -1,5 milyon ilə bərabər olması müəyyən olunmuşdursa, hazırda Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun əməkdaşlarının İNTAS proqramına uyğun olaraq Fransa, İtaliya, Rusiya, İspaniya, Gürcüstan və Azərbaycan alimləri ilə birgə apardıkları tədqiqatlar nəticəsində respublika ərazisində qədim insanların məskunlaşma tarixinin 2,5 milyon ilə bərabər olması kompleks tədqiqatlar əsasında sübuta yetirilmişdir.

Son 50 ildə Azərbaycan ərazisində aparılmış arxeoloji kəşfiyyat və tədqiqat işləri zamanı paleolit, mezolit, neolit, eneolit, demir, antik və ilk orta əsrlər arxeologiyasına aid yüzlərlə arxeoloji düşərgələr qeydə alınaraq tədqiq olunmağa başlanmışdır. Nəticədə Azərbaycan ərazisində müəyyən edilmiş Quruçay, Qədim aşel, Orta aşel, Üst aşel, Mustye, Üst paleolit, Xocalı-Gədəbəy, Muğan mədəniyyəti, Leylatəpə mədəniyyəti və digər arxeoloji mədəniyyətlərə aid yüz minlərlə arxeoloji, paleontoloji və paleoantropoloji tapıntılar əldə olunmuşdur. Arxeologiya elminin inkişafını təmin etmək məqsədilə ölkə Prezidentinin 2011 və 2012-ci ildə imzaladığı sərəncamların müstəsna elmi əhəmiyyəti var. Həmin sərəncamlara uyğun olaraq arxeologiya elminin maddi texniki bazasını möhkəmləndirmiş, nəticədə respublikamızın ərazisində aparılan arxeoloji kəşfiyyat və tədqiqat işləri genişlənməmiş, müxtəlif dövrlərinə aid abidələr və zəngin maddi mədəniyyət qalıqları qeydə alınaraq tədqiq olunmuşdur. Tapılmış maddi mədəniyyət qalıqları əsasında nəinki respublikamızın uzaq keçmişinin tarixini, eyni zamanda insanın meydana gəlməsi, formalaşması və inkişaf etməsi, miqrasiya prosesləri, heyvanat aləmini, bitki örtüyünü, petroqrafiyasını, paleoqrafiyasını tədqiq etmək üçün zəngin artefaktlar aşkar edilmişdir. Nəticədə arxeoloqlarımızın mühüm vəzifələrindən biri ölkəmizin ərazisində aşkar olunmuş maddi mədəniyyət qalıqlarını kompleks şəkildə tədqiq etmək və dünya ictimaiyyətinə çatdırmaqdan ibarətdir. Bu baxımdan tarix elmləri doktoru, Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun baş elmi işçisi Qafar Cəbiyev yeni çapdan çıxmış "Azərbaycan arxeologiyasının əsasları" adlı kitabı xüsusilə diqqəti cəlb edir.

Tarix elmləri doktoru Qafar Cəbiyev 40 ilə yaxındır ki, Azərbaycan ərazisində arxeoloji kəşfiyyat və tədqiqat işləri aparır, arxeologiyanın ayrı-ayrı dövrlərinə aid maddi mədəniyyət qalıqlarını aşkar edərək tədqiq edir. Alim bununla yanaşı uzun illər ərzində respublikamızın ali məktəblərində Azərbaycan tarixi və Arxeologiya fənnindən mühazirələr oxumuş və nəticə olaraq onun yenice çap olunmuş "Azərbaycan arxeologiyasının əsasları" adlı kitabı elmlə təhsilin vəhdəti kimi yüksək səviyyədə yazılmışdır. Kitab arxeologiya elmi üçün mühüm töhfə hesab oluna bilər. 593 səhifədən və 14 bölmədən ibarət olan əsərə istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı, əldə olunmuş tapıntıların foto və rəsmləri də daxildir. Kitab tapılmış maddi mədəniyyət qalıqları və düşərgələri yüksək peşəkarlıqla təsvir edir və məhz bunun nəticəsində oxucuda maraq oyadır.

Əsərin I bölməsi Azərbaycan arxeologiyasının təşəkkülü və inkişafına həsr olunmuşdur. Müəllif qeyd edir ki, Azərbaycan əraziləri zaman-zaman müxtəlif imperiyaların tərkibinə daxil olmuş, həmin imperiyaların yeritdiyi siyasət, xalqımızın milli maraqları ilə üst-üstə düşməmişdir. Məhz bunun nəticəsi olaraq milli tariximizin və milli mədəniyyətimizin bariz nümunələri olan tarixi mədəni irs erməni mafiyasına xidmət edən qüvvələr tərəfindən saxtalaşdırılmış və mənimisənilməyə başlanmışdır. Eyni zamanda XIX əsrdən başlayaraq Azərbaycan ərazisində olan bəzi səyyahlar və tədqiqatçılar ölkəmizin ərazisində olan arxeoloji abidələrdə kortəbii

və yırtıcı şəkildə arxeoloji qazıntılar aparmış və əldə etdikləri maddi mədəniyyət qalıqlarını özləri ilə birlikdə Avropa ölkələrinə aparmışlar...

Kitabın II bölməsi Azərbaycanın qədim daş dövrü abidələrinə həsr edilmişdir. Bölmədə müəllif nəinki Azərbaycan ərazisində həmçinin özünün maddi mədəniyyət qalıqlarına, stratiqrafiyasına, fauna qalıqlarına və digər cəhətlərinə görə dünyada yeganə ən qədim insan məskəni olan Azix paleolit düşərgəsindən aşkar olunmuş maddi tapıntılar xüsusilə düşərgədən tapılmış Quruçay, qədim aşel, orta aşel, son aşel və mustye mədəniyyətlərinə aid maddi mədəniyyət qalıqları düşərgənin tədqiqatçıları olan M.Hüseynov, D.Hacıyev, Ə.Məmmədov, Ə.Cəfərov və digər alimlərin tədqiqat əsərləri əsasında geniş şərh olunmuşdur. Bununla yanaşı Azərbaycan arxeologiyası elmində son 100 ildə ilk dəfə olaraq Beynəlxalq İNTAS proqramı əsasında tədqiq olunmuş Azix, Tağlar, Qazma, Buzeyir və digər paleolit abidələrinin tədqiqi və həmin düşərgələrin materiallarının elmi şərhinə də geniş yer vermişdir. Azərbaycanın Azix paleolit

Arxeologiya elminin layiqli əsəri

düşərgəsində aparılan arxeoloji tədqiqat işləri zamanı tapılmış maddi mədəniyyət qalıqları əsasında ibtidai insanların respublika ərazisində meydana gəlməsi, inkişaf etməsi və formalaşmasına dair zəngin artefaktlar tapılmışdır. Azix tapıntıları əsasında Azərbaycan ərazisinin ən qədim sivilizasiya mərkəzindən biri olması elmi əsaslarla təsdiq olunmuşdur. Əgər Azix paleolit düşərgəsində aparılan arxeoloji tədqiqatlar ölkəmizin ərazisində ilk sakinlərin 2,5 milyon il bundan əvvəllərdən məskunlaşmasını və inkişaf edib uzun müddət yaşadıqlarını göstərsə, Qarabağın Tağlar düşərgəsində aparılan elmi araşdırmalar isə neandertal tipli insanların bu ərazidə uzun müddət yaşadığını sübut etdi və homo-sapiens tipli insanların bu ərazidə formalaşmasını arxeoloji mənbələr əsasında öz təsdiqini tapdı. Eyni zamanda Tağlar paleolit düşərgəsində aparılan tədqiqatlar zamanı tapılmış əmək alətlərinin Yaxın Şərqi ölkələri ərazisində xüsusilə İran və İraq ərazilərinə də yayılması müəyyən edildi. Bəzi Avropa alimlərinin fikrinə əksinə olaraq ibtidai insanların Azərbaycan ərazisinə gəlməsi və miqrasiyanın başlanmasının 2,5 milyon il bundan qabaq olması və ilk insanların Azixda məskunlaşması ilə sübuta yetirildi. Bundan əlavə Azix paleolit düşərgəsinin ibtidai insanların miqrasiya probleminə əsaslı rol oynadığını və bundan sonra Azixdan Cənubi Qafqaz ərazilərinə və o cümlədən Avropaya yayılması arxeoloji tədqiqatlar əsasında təsdiq edildi. Qafar Cəbiyev öz əsərində bu mühüm problemləri üstünlüklə şərh edib bildirmişdir.

Əsərin III bölməsi Azərbaycan ərazisində mezolit abidələrinə həsr olunmuşdur. Bu bölmədə müəllif Azərbaycanın mezolit düşərgələri haqqında müfəssəl şərhli verir və respublika ərazisində qeyd alınmış Qobustan abidələrinin mezolit probleminin tədqiqində mühüm yer tutduğunu qeyd edir. Qafar Cəbiyev kitabının IV bölməsi Azərbaycan respublikası ərazisində aparılmış arxeoloji kəşfiyyat və tədqiqat işlərinin nəticəsində qeydə alınmış neolit abidələrinin şərhinə həsr olun-

QAFAR CƏBİYEV

AZƏRBAYCAN ARXEOLÖGİYASININ ƏSASLARI

muşdur. Müəllif qeyd edir ki, Azərbaycan respublikası ərazisində neolit mədəniyyətinə aid maddi mədəniyyət qalıqları ilk dəfə 1938-ci ildə Yakov Hummel tərəfindən Gəncəçay vadisində aparılan arxeoloji tədqiqat işləri zamanı qeydə alınmışdır. 1953-cü ildə M.Hüseynov tərəfindən aparılan arxeoloji kəşfiyyat işləri zamanı Qazax rayonu ərazisində olan Damcılı mağarasında neolit mədəniyyətinə aid zəngin maddi mədəniyyət qalıqları tapılmışdır. Sonralar isə neolit dövrünə aid maddi mədəniyyət qalıqları Qarabağ, Naxçıvan və Azərbaycanın cənub bölgələri ərazisindən qeydə alınaraq tədqiq olunmuşdur.

Əsərin V bölməsi arxeoloji kəşfiyyat və tədqiqat işləri nəticəsində eneolit dövrünə aid abidələrə həsr olunmuşdur. Müəllif qeyd edir ki, eneolit dövrü e.ə. VI minillikdən başlayıb IV minilliyə qədər davam etmişdir. Eneolit dövründə iqtisadiyyat və mədəniyyətdə ümumi yüksəliş müşahidə olunur, əkinçilik və maldarlıq təsərrüfatının əsas sahələrinə çevrilir, əhalinin sayı artır, əkinçi, maldar qəbilələrin geniş ərazilərə yayılır və nəticədə qəbilələr arası əlaqələr güclənir. Eneolit dövrünə aid respublika ərazisində I Gültəpə, Şomutəpə, Töyrətəpə, Baba-dəviş, Qarğalartəpəsi, Əlikömektəpə, Mişartəpə, Leylatəpə, Qaraköpəktəpə və digər abidələrdə əsaslı tədqiqat işləri zamanı eneolit dövrünə aid olduqca zəngin və elmi cəhətdən nadir əhəmiyyətli tapıntılar əldə olunmuşdur.

Tunc dövrü abidələrinə həsr olunmuşdur VI bölmədə Qafar Cəbiyev qeyd edir ki, respublikanın ərazisində IV minilliyin sonlarından başlamış və e.ə. I minilliyin əvvəllərinə qədər davam etmiş tunc dövrü bəşər tarixinə mühüm töhfələr vermişdir. Tunc dövrü abidələri əsasında tədqiqatçılar bu dövrün 3 inkişaf mərhələsindən ibarət olmasını yekdillikdə qeyd edirlər. Azərbaycanın arxeoloji ədəbiyyatlarında erkən tunc dövrü abidələri Kür-Araz mədəniyyəti adı ilə məlumdur. Son illər arxeoloji tədqiqatları zamanı bu mədəniyyəti səciyyələndirən arxeoloji düşərgələrin yayılma ərazisinin daha geniş olduğu müəyyən edilmişdir. Belə ki, Kür-Araz mədəniyyətinin izləri Cənubi Qafqazın bütün ərazisində eyni zamanda İranın şimal şərqi, Şərqi Anadoluda, Dağıstanda, Çeçenistan, İncuşetiya və digər ərazilərdə də qeydə alınmışdır. Müəllif tunc dövrünün II inkişaf mərhələləri olan orta tunc və son tunc dövrünə aid tapılmış maddi mədəniyyət qalıqlarını və düşərgələrini geniş şərh etmişdir. Müəllifin qənaətinə görə, son tunc dövrünə aid Xocalı-Gədəbəy mədəniyyəti abidələrinin əsasən dağlıq və dağətəyi ərazilərdə yayıldığı göstərilir.

(Davamı 8-ci səhifədə)

Arxeologiya elminin layiqli əsəri

(Əvvəlki 7-ci səhifədə)

Bu mədəniyyətin daşyıcıları əsasən maldarlıq və əkinçiliklə məşğul olmuşlar. Aparılan arxeoloji tədqiqatlar zamanı Azərbaycanın maldar tayfalarının daha çox qoyunçuluq təsərrüfatına üstünlük verməsi aparılan elmi araşdırmalar zamanı müəyyən olunmuşdur.

Qafar Cəbiyevin əsərinin VII bölməsi Azərbaycanın Dəmir dövrü abidələrindən tapılmış arxeoloji abidələrə və onların maddi mədəniyyət qalıqlarının xarakterik xüsusiyyətinə həsr olunmuşdur. Müəllifin qənaətinə görə insanların demirdən istifadənin üstünlüklerini mənimsədikdən sonra yeni-yeni əmək aləti növlərini hazırlamağa başladılar. Nəticədə respublika ərazisində sənətkarlığın sürətlə inkişaf etməsinə zəmin yaratmış oldu. Dəmirin kəşfi ilə əlaqədar olaraq ölkəmizin geniş ərazilərində meşələr təmizlənərək əkin sahələrinə çevrilməyə başladı. Müəllif qeyd edir ki, Azərbaycan ərazisindəki Dəmir dövrü abidələri əsasən yaşayış yerləri və qəbir abidələrindən ibarətdir. Arxeoloqlar tərəfindən Qax, Qazax, Abşeron, Qobustan, Şəmkir ərazisində və bir sıra

başqa yerlərdə aşkar olunmuş Dəmir dövrü abidələri arxeoloji cəhətdən daha geniş öyrənilmişdir. Mil və Muğan düzü, habelə Talış dağları rayonunda və Naxçıvan ərazisində də Dəmir dövrü abidələri aşkar edilərək tədqiq olunub. Sarıtəpə, Baba-dəviş, Qaratəpə və Uzuntəpə arxeoloji baxımdan nisbətən daha yaxşı öyrənilmiş klassik Dəmir dövrü abidələri hesab olunur.

Kitabın VIII-XII bölmələrində qədim dövlətlər - Atropatena və Qafqaz Albaniyasının ərazilərində aparılan arxeoloji tədqiqatlar zamanı tapılmış maddi mədəniyyət qalıqlarının elmi şərhini öz əksini tapmışdır. Bu bölmələrdə müəllif qeyd edir ki, aparılan arxeoloji tədqiqat işləri nəticəsində Atropatena dövlətinin maddi mədəniyyətinin tədqiqi üçün Azərbaycanın Mil-Muğan, Naxçıvan və digər bölgələrində aparılan tədqiqat işləri zamanı zəngin maddi mədəniyyət qalıqları aşkara çıxarılmışdır. Tapılmış arxeoloji materiallar içərisində tunc, dəmir, gümüş və qızıldan hazırlanmış əşyalar Atropatenedə dəmirçilik və zərgərlik sənətinin inkişaf səviyyəsini tədqiq etməkdə əvəzsiz mənbədir. Müəllif Qafqaz Albaniyası ərazi-

sində aparılmış tədqiqatlar zamanı əldə edilmiş zəngin maddi-mədəniyyət qalıqlarının xarakterik xüsusiyyətlərini yüksək peşəkarlıqla şərh etmişdir. Ölkənin paytaxtı olan Qəbələdə aparılan arxeoloji tədqiqatlar zamanı bu dövlətin tarixinin tədqiq olunması üçün zəngin maddi mədəniyyət qalıqları tapılmış, məlum olmuşdur ki, bu şəhər antik dövrdə olduğu kimi erkən orta əsrlərdə də çox mühüm sənətkarlıq mərkəzi olaraq qalmaqda idi.

Kitabda arxeoloji qazıntılar zamanı tapılmış zəngin maddi mədəniyyət nümunələri Qəbələdə daşışləmə, metalışləmə, sümükişləmə, ağacışləmə, dulusçuluq, şüşə istehsalı, zərgərlik, boyaqçılıq, toxuculuq və bir sıra digər sənət sahələrinin geniş inkişafından xəbər verir. Tədqiqatlar zamanı məlum olmuşdur ki, Qəbələ şəhəri bölgənin mərkəzi şəhəri olduğu üçün həm də ətraf yaşayış məntəqələrinin əhalisinin sənətkarlıq məhsullarına olan ehtiyaclarını ödəyirmiş.

Əsərin sonuncu bölməsi Azərbaycanın tanınmış arxeoloqlarına həsr olunmuşdur. Burada Ələsgər Ələkbərov, Davud bəy Şərifov, İshaq Cəfərzadə, Osman

Həbibullayev, Məmmədli Hüseynov, Qara Əhmədov və digər Azərbaycan arxeoloqlarının apardığı tədqiqatlar zamanı əldə etdiyi mühüm nailiyyətlər qısaca şərh edilir.

Ümumiyyətlə, Qafar Cəbiyevin "Azərbaycan arxeologiyasının əsasları" kitabı arxeologiya elminin son nailiyyətləri əsasında yazılmış dəyərli tədqiqat əsəridir. Burada Azərbaycan arxeologiya elminin inkişaf mərhələləri, arxeoloji dövrlər, arxeoloji mədəniyyətlər və son 100 ildə respublikamızın ərazisində aparılmış kompleks arxeoloji tədqiqatlar zamanı tapılmış maddi mədəniyyət qalıqları kifayət qədər dolğun və yüksək peşəkarlıqla yazılmışdır. Yaxşı olar ki, bu kimi əsərlər dünya xalqlarının dillərinə tərcümə olunmaqla Azərbaycanın zəngin tarixi təbliğ edilsin. İnanıram ki, Qafar Cəbiyev bundan sonra yazacağı əsərləri və əldə edəcəyi elmi uğurlarla bizi sevindirəcəkdir. Məhz bu müqəddəs yolda ona yeni-yeni elmi nailiyyətlər arzu edirik.

Əsədulla Cəfərov
Arxeologiya və
Etnoqrafiya İnstitutu
Daş dövrü arxeologiyası
şöbəsinin müdiri
tarix elmləri doktoru,
professor